אפרים יעיר

שלי ושלך

האומר שלי שלי ושלך שלך — זו מידה
בינונית, ויש אומרים: — זו מידת סדום.
שלי שלך, ושלך שלי — עם הארץ
שלי שלך, ושלך שלך — חסיד
שלי שלי, ושלך שלי — רשע
(אבות פרק ה', משנה י')

נדמה, שאין מקור תלמודי המבטא בצורה כה בולטת וקצרה את יחסם של חז"ל לרכוש, כמו משנה קצרה זו. כבר העידו המפרשים[1] שאין המשנה מתיחדת לנותני צדקה או לכל מצוה אחרת, כי הרי יש לנו משנה אחרת:[2] "ארבע מידות בנותני צדקה". כאן מדברת המשנה על מכלול היחסים בין אדם לחברו, על טרחת הגוף למען הזולת, ועל סיוע בממון לזולתו.

כאן נשאלת השאלה, האם המושג "שלי" עומד במרכז התודעה של האדם, או אולי כל הרכוש "שלי" לא קיים אלא על מנת לסייע לזולת "שלך".

שלי שלי, ושלך שלך

אין הגדרה יותר מבריקה ליחסי הקניין הנהוגים בעולם הקפיטליסטי. כנוהג בעולם — הדבר שנרכש על ידי באיזו צורה שהיא, ע"י קנין, ע"י ירושה, ע"י כיבוש או תרמית — הוא נחשב לשלי לפי החוק הבין־לאומי. אין לאדם זולתי רשות ליהנות מרכושי בלי ידיעתי או נטילת רשות ממני. ויש אפשרות להצדיק את התפיסה הזאת גם מבחינה מוסרית, כי האדם אינו רוצה ליהנות אלא משלו. אינו רוצה לגזול מן האחר מאומה. ויש אפילו בין המפרשים[3] האומרים, כי ייתכן

1 ר' תוספות יו"ט ותפארת ישראל שם.
2 אבות פ"ה מי"ג.
3 תפארת ישראל ס' ע"ז.

שאדם יסתמך על הפסוק "ואהבת לרעך כמוך". יש כאן "כאילו" שויון — כשם שרכושי שלי, ואין לאחר זכות ליהנות ממנו, כן רכושך הוא שלך, ואיני רוצה בטובותיך. כשם שנאמר בס' משלי[4] "שונא מתנות יחיה".

ובכל זאת מגדירה המשנה יחס זה כ"מידה בינונית" — כלומר אין כאן מידת החסידות.

עוד יותר מפחיעה דעת "יש אומרים — זו מידת סדום". אבל אם נשווה לנגד עינינו, כי אדם טוען לזכויותיו הבלעדיות לרכושו, ואינו רוצה להנות בו אחרים, הריהו מבטל בזה את האהבה בין אדם לחברו, ממש כמו אנשי סדום שמנעו תורת רגל ביניהם. וקרוב הדבר שיגיע אדם זה לידי מידת סדום. כי אם הוא רגיל בכך שלא להנות אחרים מרכושו — אפילו חברו נהנה והוא אינו חסר — הרי זו היא מידת אנשי סדום, שהיו מתכוונים לכלות את הרגל ביניהם. אף על פי שהארץ היתה רחבת־ידיים לפניהם ולא היו חסרים כלום[5].

"הנה זה היה עוון סדום אחותך: גאון שבעת לחם ושלוות השקט היה לה ולבנותיה, ויד עני ואביון לא החזיקה"[6].

היש מחלוקת בין שתי התפיסות: מידה בינונית ומידת סדום?

במדרש שמואל מבואר, כי אין כאן מחלוקת כלל, והכל הולך אחרי הכוונה. אם הוא מתכוון בעיקר שלא ליהנות משל אחרים, כי אם לקיים "שונא מתנות יחיה", ואז, כדי שיוכל לעמוד בזה,הוא מוסיף ואומר: שלי שלי — הרי זו מידה בינונית.

אבל מי שמתכוון בעיקר שלא להנות את האחרים, והוא חס על ממונו, ורק כדי שיוכל לקיים את העיקר: "שלי שלי" הוא מוסיף ומודה: גם שלך הוא שלך — הרי זו מידת סדום, ואין מידה רעה מזאת.

ר' ישעיהו שפירא ז"ל[7] רואה בתפיסה של "שלי שלי ושלך שלך" את הגדרת היסוד לכל תפיסה רכושנית. אם יש מקום ביהדות לדעת "יש אומרים" שזוהי מידת סדום, הרי ברור שאין היהדות בעד הרכוש. הרי כולם מודים — כי מידת **חסידות** אין כאן. וזו דרכה של תורה שאינה מסתפקת בשורת הדין, **אלא דורשת** מן האדם לנהוג במידת החסידות ולעשות את הטוב והישר בעיני ה'. אילו היתה רואה התורה ברכוש הפרט נכס מקודש, היינו צריכים למצוא ב"שלי שלי" הגדרה של אידיאל. התורה שהצביעה על אידיאל של "ואהבת לרעך", שאמרה "כי לי הארץ, כי גרים ותושבים אתם עמדי"[8], "כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם אשר

4 משלי ט"ו 27.
5 ברטנורא שם.
6 יחזקאל טז 49.
7 במאמרו "ועשית הטוב והישר", ילקוט תו"ע, ע' 38, הועתק גם ב"פרשיות ב'", ע' 27.
8 ויקרא כ"ה 23, 42, 55.

הוצאתי אותם מארץ מצרים" — אינה רואה ברכוש הפרטי אידיאל בשום מקום. הארץ לא ניתנה לאדם לצבירת רכוש, אלא להנאה לפי הצורך, "כי לי הארץ" — אַל תרע עינך בה, שאיננה שלך![9].

שלי שלך, שלך שלי — עם הארץ

כיצד להבין נוסחה זו? שמא נאמר, כי יש אדם שאינו מבחין בין שלו ובין של אחרים, הרי אין זה בן־תרבות. שמא זו מידת הגרגרנים, הממלאים בית בליעתם משל אחרים ואינם בושים. ואפילו אם הם מוכנים להפקיר גם את שלהם — אין זה אלא "עם הארץ". מידת עם הארץ מקבלת בצורה זו פירוש **לגנאי**[10].

אבל יש גם "עם הארץ" לשבח. כמה בני־אדם הגונים אנו מכירים, המוכנים לעשות **הכל** למען הזולת, המוכנים לתת לו משלהם — בתנאי... שהוא ישלם תמורתו גם משלו! הם מוכנים לתת על מנת לקבל. יש כאן ויתור הדדי, הטוב למשא ומתן ולחליפין. וכך דרך רוב בני האדם. העולם כמנהגו נוהג, יישובים הולכים וניבנים, זהו יישובו של ארץ. וזהו פירוש "עם הארץ" במובנו החיובי, שרוצה בתיקונה של הארץ, אבל אין בו חכמה להבחין בתיקונים המתאימים. זוהי דרכם של בני "עם הארץ" — אבל אין זו דרכה של תורה![11] אין התורה יכולה להתקיים על מסחר חליפין, ולא על בני אדם העושים על מנת לקבל פרס.

שלי שלך, ושלך שלך — חסיד

מהי מידה זו? אין אדם רואה ברכושו דבר הניתן לו על מנת להחזיקו לעצמו. כל אשר יש לי ניתן על מנת לסייע לזולת, למען קיום החברה. אין העולם ניתן לצבירת רכוש כלל. מאידך יש בה במידה זו משום ההסתפקות במועט. אין האדם רוצה ליהנות משל אחרים, הוא מתפרנס מיגיע כפיו. זהו האדם הנוהג עם חבריו לפנים משורת הדין, שלא על מנת לקבל פרס[12].

הוא עושה למען הזולת ולשם הזולת, לשמו, המעשה החיובי ייעשה למען המטרה הנעלה, ולא למען טובת הנאה שיש בצדה.

לדעתו של ר' ישעיהו שפירא [13] זוהי כפירה בכל יסודות הרכוש המקובלים.

9 רש"י ויקרא כה 23.
10 רש"י אבות פ"ה מ"י.
11 ר' ברטנורא ותפארת ישראל שם.
12 ר' אבות פ"א מ"ג.
13 במאמרו הנ"ל.

ושמא יש בביטוי "חסיד" משום הד לאותם חסידים ראשונים שבמשנה[14], אשר יש הרואים אותם ככבני כת האיסיים שבתקופת הבית השני. יש רואים את השם "איסיים" כשיבוש יווני של "החסידים". אותן כיתות שמצאנו שרידיהם במערות ים המלח ובמגילות הגנוזות, שנטשו את הכרך ההומה והתישבו בערבה, חיו מעמל ידיהם, דגלו בשיתוף הרכוש, בשוויון ובעשייה לפנים משורת הדין[15].

אדם בודד הנוהג כמנהג חסידות — יש בו משום מעשה של יוצא דופן. אבל אם הציבור כולו יקבל על עצמו לנהוג "שלי שלך, ושלך שלך" — הרי מובטחים כל צרכי הציבור, והוא תיקונו של עולם, כי איש לא יצא מקופח, ואיש לא יסבול מחסור, כי כל אחד ישאף לטובת חברו באשר הוא שם.

שלי שלי, ושלך שלי — רשע

המידה האחרונה נותנת ביטוי לרשע הגמור. ואמנם יש בני אדם, המקפידים על שלהם ושואפים לשמור על רשות היחיד שלהם מכל משמר. כל העולם לא נוצר לדידם אלא למען ה"שלי". אבל אין האדם מסתפק במה שיש לו. הוא רואה נכסיו של הזולת — והריהו מקנא. הוא רוצה להגיע אליו, לקפח זכותו.

הוא נהנה בעצם משל אחרים, אף כי לא יודה בכך. כי אין אדם בארץ שלא חונך ולא גודל על ברכי החברה, הוריו ומשפחתו טיפחוהו, הוא למד משל אחרים. אבל אינו רוצה להודות בכך. אינו מוכן לגמול חסד לאדם, הוא חומד ממונם של אחרים, וסופו ללסטם את הבריות.

וכל רודף בצע נקרא רשע[16].

יש במשנתנו תפיסה רחבה של שלילת רכוש כמו שהבינוה חכמינו. יש בה משום שלילה מוחלטת לגבי התפיסה הרכושנית הרווחת בימינו, ושהיתה רווחת בכל הדורות. יש בה משום הבחנה דקה בצדדים החיוביים של הרכושנות, מידת עם הארץ המביאה ליישוב הארץ, אך אינה מידתה של תורה.

יש להעיר כאן, כי אין אנו יודעים מיהו בעל המשנה. המשנה נאמרה "סתם", ללא הזכרת התנא שחיבר אותה. הווה אומר, המשנה נאמרה על דעת כולם, ללא התנגדות. ועובדה זו נותנת לה משקל יתר, אף על פי שלא מצאנו את ביטויה במשנה תורה של הרמב"ם או בשלחן ערוך, עד כמה שידוע לי.

14 ברכות ל': במשנה.

15 ר' מאמרו של שלום קרניאל הי"ד מכפר עציון ב"עלונים" ל, ע' 9 תש"ז, הועתק ל"פרשיות א'", ילקוט לרעיון הקבוץ הדתי, תשי"ט.

16 ביאור הגר"א, וראה קהלת ב': "כי כל ימיו מכאובים וכעס עניינו וכו'."

אולי מותר להוסיף כהשלמה את מידת הקיבוץ של ימינו, הדוגל בסיסמה "שלי ושלך — שלנו", המבטאה את הרעיון של "בנים אתם לה' אלקיכם"[17], "הלא אב אחד לכולנו, הלא א־ל אחד בראנו, מדוע נבגד איש באחיו לחלל ברית אבותינו"[18]. אותו רעיון הממזג את האידיאל הדתי עם האידיאל החברתי עד שהיו לאחד. הרעיון, שאדם הרוצה לקיים את התורה במילואה, כהלכתה וככוונתה, מוטב לו לעזוב את העולם הרכושני, לוותר על רכוש וקניין, ולבנות עולם חדש אשר מטרתו תיקון החברה.

17 דברים 31 1.
18 מלאכי ב' 10.